

С.А. Білецька

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ (ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД)

У статті автор з позицій історичного і проблемного підходу дослідив питання організації позакласної роботи з морального виховання школярів у навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти наприкінці XIX – на початку XX століття. На підставі аналізу історичних джерел визначено, що моральне виховання виступає як цілісний процес, заданий природою людини, певною культурно-освітньою системою, культурними традиціями. У статті указано, що сутність, предмет, функції морального виховання учнів шкіл відомства Міністерства народної освіти досліджуваного періоду залежали від виховного ідеалу, який існував в педагогічній думці, пропагувався представниками урядових відомств, громадськими і педагогічними діячами взаємозалежних інтегрованих напрямів.

Автор виокремив процесуальний аспект сутності досліджуваної категорії. Зокрема указано, що моральне виховання учнів шкіл відомства Міністерства народної освіти другої половини XIX – початку XX століття певною мірою ототожнювалося з розвитком розумових, вольових і почуттєвих сил дитини. Відбувалося через прилучення до норм і традицій родинного, громадського і державного буття, спонування до самопізнання, самовизначення і добродійної діяльності. Виховним ідеалом визначався переважно образ Христа – Спасителя. Постулатами морального виховання були: постійний самоконтроль і самоаналіз власної поведінки, окремих вчинків, емоцій, почуттів і бажань, що забезпечувало духовне зростання, викорінення негативних рис, звичок, нахилів, формування сили волі, позитивних якостей характеру, ціннісних орієнтацій, християнського світогляду. Проголошувалося, що лише шляхом самопізнання людина може зрозуміти своє призначення у житті.

Перспективним напрямом дослідження проблеми визначено узагальнення практики позакласної виховної роботи наприкінці XIX – на початку XX століття.

Ключові слова: моральне виховання, школа, позакласна робота, виховний ідеал.

В статье автор из позиций исторического и проблемного подхода исследовал вопрос организации внеклассной работы из морального воспитания школьников в учебных заведениях ведомства Министерства народного образования в конце XIX – в начале XX века. На основе анализа исторических источников определено, что моральное воспитание выступает как

целостный процесс, заданный природой человека, определенной культурно-образовательной системой, культурными традициями. В статье указано, что сущность, предмет, функции морального воспитания учеников школ ведомства Министерства народного образования исследуемого периода зависели от воспитательного идеала, который существовал в педагогическом уме, пропагандировался представителями правительственных ведомств, общественными и педагогическими деятелями взаимозависимых интегрированных направлений. Автор выделил процессуальный аспект сущности исследуемой категории. В частности указано, что моральное воспитание учеников школ ведомства Министерства народного образования второй половины XIX – началу XX века в известной мере отождествлялось с развитием умственных, волевых и чувственных сил ребенка. Происходило через приобщение к нормам и традициям семейного, общественного и государственного бытия, побуждения, к самопознанию, самоопределению и благотворительной деятельности. Воспитательным идеалом определялся преимущественно образ Христа – Спасителя.

Постулатами нравственного воспитания были: постоянный самоконтроль и самоанализ собственного поведения, отдельных поступков, эмоций, чувств и желаний, что обеспечивало духовный рост, искоренения отрицательных черт, привычек, наклонов, формирования силы воли, позитивных качеств характера, ценностных ориентаций, христианского мировоззрения. Провозглашалось, что лишь путем самопознания человек может понять свое назначение в жизни. Перспективным направлением исследования проблемы определено обобщение практики внеклассной воспитательной работы в конце XIX – в начале XX века.

Ключевые слова: *нравственное воспитание, школа, внеклассная работа, воспитательный идеал.*

The author examined the question of the organization of extracurricular activities and moral education of pupils in schools of the department of the Ministry of Public Education in the end of XIX - early XX century of the historical position and problem-based approach in the article. Based on the analysis of historical sources it was defined that moral education acts as a holistic process, given by human nature, determined by cultural and educational system, cultural traditions. The article indicates that the entity, the essence, the function of moral education of pupils of jurisdiction of the Ministry of Public Education of the studied period depended on the educational ideal that existed in the pedagogical mind, promoted by representatives of government agencies, community and pedagogical doers of interdependent directions. The author considered procedural aspect of the essence of studied category. In particular, it is stated that moral education of pupils of jurisdiction of the Ministry of Public Education of the second half of XIX - beginning of XX century in a certain extent was identified with the development of intellectual, volitional and sensual forces

of child and realized through the introduction to the norms and traditions of family, social and public life, through the motivation to self-knowledge, self-determination and charitable activity. Educational ideal mainly determined by the image of Christ – the Savior.

Postulates of moral education were: constant self-control and self-examination of the behavior, individual actions, emotions, feelings and desires that provided spiritual growth, eradication of negative traits, habits, inclinations, forming of willpower, positive character traits, values, Christian worldview. It was declared that only through the self-knowledge man can understand his purpose in life. Generalization of the practice of extra-curricular educational work in the late XIX - early XX century defined as a perspective direction of research of the problem.

Key words: *moral education, school, extra-curricular activities, educational ideal.*

Постановка проблеми. Моральна вихованість завжди поцінювалася у суспільстві. Глибокі соціально-економічні, політичні, культурні зрушення, що відбувалися наприкінці XIX – на початку XX століття, змусили педагогів замислитися над майбутнім держави, долею молодого покоління. Моральні орієнтири, виховні ідеали зазнали у досліджуваній період серйозних змін. Почасти це проявилось у втраті пріоритетності класичних моральних цінностей, частих проявах агресії, зневіри, морального нігілізму у молодіжному середовищі у молодіжному середовищі. Тому в дослідженні розглянемо категорії морального виховання учнів шкіл відомства Міністерства народної освіти у позакласній роботі з опорою на історичний і проблемний підходи.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У ході наукового аналізу джерел виявлено і ретельно опрацьовано історичні розвідки про загальний процес розвитку проблем шкільництва у Російській імперії, українських губерніях наприкінці XIX – на початку XX століття, праці, присвячені висвітленню питань морального виховання дітей в Україні (С. Золотухіна, С. Сірополко, І. Мицишин, В. Ворожбіт, Л. Генік та ін.). у ході наукового пошуку вивчено дослідження з проблем методики позакласної і позашкільної виховної роботи (І. Потапова, З. Діхтяренко, І. Казанжи, А. Терещук та ін.). нашу увагу привернули узагальнення методики і практики морального виховання дітей у школах (І. Бех, Г. Ващенко, О. Водовозова, А. Мудрик, В. Сухомлинський, І. Харламов та ін.).

Мета статті. Однак, проведений аналіз джерел довів відсутність системного дослідження з позицій історичного і проблемного підходу питань організації позакласної роботи з морального виховання школярів у навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти. Це обрано за мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо на тому, що педагогічний смисл позакласної роботи з морального виховання учнів полягає у поступовому перетворенні цілеспрямованих виховних впливів на спонуки до самовиховання і морального самовдосконалення особистості. У цьому значенні позакласні виховні впливи допомагають учням просуватися від елементарних навичок поведінки до вищого рівня моральності, що має певні ознаки, а саме: самостійність прийняття рішень і моральний вибір. Успіх морального виховання у позакласній роботі залежить від освіченості педагога, розмаїття застосовуваних ним методів, форм виховної роботи, які мають емоційний відгук дітей.

У ракурсі історичного підходу цікавим видається визначення ключової дефініції з позицій етимології. Слова „моральність”, „мораль”, „етика” близькі за змістом. Але виникли вони в трьох різних мовах. Слово „етика” походить від грецького слова *ethos* — вдача, характер, звичай. Його узвичаїв 2300 років тому Аристотель, що назвав „етичними” чесноти або достоїнства людини, які виявляються в її поведінці, такі якості, як мужність, розсудливість, чесність, а „етикою” — науку про ці якості. Слово „мораль” — латинського походження. Воно утворено від латинського слова *mos* (множ. число *mores*), що означало приблизно те саме, що *ethos* у грецькому — вдачу, звичай. Цицерон, дотримуючись прикладу Аристотеля, утворив від нього слова *moralis* — моральний і *moralitas* — мораль, що стали латинським еквівалентом грецьких слів етичний і етика. А „моральність” — від кореня „вдача”, уперше потрапило в словник російської мови в XVIII ст. і стало вживатися поряд зі словами „етика” і „мораль” як їхній синонім. Так з'явилися три слова приблизно тотожного значення. У практиці слововживання ці слова практично взаємозамінні. Мораль, моральність, один з основних способів нормативної регуляції дій людини в

суспільстві; особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини) [1].

Зазначимо, що моральність полягає в усвідомленні виконуваних особистістю тих або інших моральних норм і вимог на основі внутрішньої потреби і здатності дотримуватися їх у кожен даний момент свого життя та діяльності. Моральність є засвоєна і прийнята особистістю мораль. Моральність визначається вчинками по відношенню до інших людей, відображає практично-діяльнісну позицію людини. При цьому моральність не є вродженою властивістю, до моральності дитина прилучається в процесі свого розвитку, під час спілкування з людьми [2].

Проведене дослідження засвідчило про те, що у переважній більшості довідникової, навчальної і наукової педагогічної літератури зазначено, що моральність учня загальноосвітньої школи – це сукупність свідомості, навичок і звичок, пов'язаних із дотриманням моральних норм і вимог [3; 4]. Правила та вимоги моралі тільки тоді є моральними характеристиками, коли вони проявляються в поведінці людини системно.

В українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка [5] моральне виховання визначено одним з найважливіших видів виховання, яке полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формування звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології. Автором зазначено, що моральне виховання починається в родині, продовжується у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, пізніше – у вузах та інших навчальних закладів. Основними методами морального виховання є переконання, привчання, заохочення тощо. Моральне виховання здійснюється шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних норм та якостей, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей [там само].

У словнику психолого-педагогічних термінів ключова дефініція нашого дослідження певною мірою розуміється тотожно з визначенням С. Гончаренка. однак, є доповнення, а саме: моральне виховання – це вихована діяльність школи

і сім'ї, що має метою формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності... Опанування духовною культурою людства, нації, найближчого соціального оточення. Наслідування кращих моральних зв'язків своєї родини, українського народу, загальнолюдських моральних цінностей [6].

Досить широка стаття присвячена у Великій російській енциклопедії історії розуміння морального виховання, автор О. Гусейнов [7]. Зокрема у статті зазначено про те, що моральне виховання є традиційною формою відтворення, наслідування моральності в суспільстві. Історично склалися чотири традиційні течії у розумінні суті морального виховання. Патерналістська течія визначає основу морального виховання шанування старших, релігійно-церковна – спирається на визнання пріоритету віри, просвітницька передбачає узгодження цінностей із новими науковими досягненнями, комунітарна течія передбачає колективне моральне виховання.

Розмаїття і багатоплановий характер ключового поняття – морального виховання – свідчить про складність і неперервність в розвитку цього процесу.

У ході дослідження виявлено, що у другій половині XIX – на початку XX століття існувало буквально тлумачення морального виховання як процесу навчання моральності, керованого і прогнозованого з боку суспільства. Фактично моральне виховання передбачало навчання норм моралі, формування звички пристойної поведінки у громадських місцях, засвоєння норм, культурних традицій, прикладів поведінки індивіда в різних ситуаціях і обставинах. змістом такого морального виховання були історично зумовлені приписи, правила, поради щодо поведінки, зовнішності тощо. такі приписи передбачали вироблення в людини вміння дивитися на себе з боку, критично, спиралися на повагу до себе й інших. моральність в такому значенні ототожнювалася з добро діяльністю.

В історії вітчизняної педагогічної думки норми моральності були традиційно кодифіковані. Наприклад, «Домострой» або «Юности честное зеркало». На початку XX століття ці норми набули індивідуалістичних ознак,

стали розмитими, стихійними.

Цікаве визначення морального виховання знаходимо у словнику В. Даля: «виховна діяльність, спрямована на формування моральної особистості, для якої моральні ідеали, норми і принципи є найважливішими в буденному житті і діяльності [8]

В. Даль тлумачив слово мораль як «моральне учіння, правила для волі, совісті людини». Він уважав: «Моральний — протилежний тілесному, плотський, духовний, щиросердечний. Моральний побут людини важливіший за речовинний. ...Добронравний, доброчесний, гречний, сумлінний, правдивий, щирий, з чистим серцем громадянин. Людина, яка володіє моральністю, здатна до самовідданості, доблесті» [там само].

З роками розуміння моральності певною мірою змінилося на таке: «моральність — це внутрішні, духовні якості, який керується людина, етичні норми, правила поведінки, обумовлені цими якостями».

У ході наукового пошуку встановлено, що наукові видання, в яких висвітлювалися погляди учених, педагогів-практиків щодо визначення сутності морального виховання учнів в позакласній роботі, обов'язково містили елемент орієнтації у змінах філософського сприйняття світу. Тому особливої уваги заслуговують праці філософів досліджуваного періоду, що залишили значний творчий доробок у цьому напрямі.

У період дослідження в діяльності навчальних закладів відомства Міністерства народної освіти спостерігалася боротьба тенденцій: прагнення зберегти традиційний православний підхід у моральному вихованні і намагання поєднати гуманістичні цінності з новими науковими знаннями. Інколи таке поєднання ставало причиною прояву войовничого нігілізму, що посилювало протистояння офіційних урядових кіл і представників прогресивної педагогічної громадськості.

В розкритті сутності основної дефініції дослідження ми виходимо з того, що моральність є сукупністю положень, норм поведінки і ставлення людини до себе, докільля. Моральне виховання у період дослідження було закладено у

змісті загальної освіти, актуалізувалося організацією виховуючого навчання, авторитетом педагога-вихователя, класного наставника.

У досліджуваній період позакласна виховна робота набула особливої актуальності на теоретичному і практичному рівнях. Цьому сприяли поширення учнівської гурткової роботи, клубів самоосвіти, різноманітні учнівські товариства, спортивні майданчики. Ідеї згуртування учнівської молоді для формування в них почуття солідарності і відповідальності теоретично обґрунтована С. Шацьким і О. Зеленко.

В 1914 р. Союзом клубів було утворено довідкове бюро, яке збирало і узагальнювало відомості про позакласну і позашкільну роботу. С. Шацький, О. Зеленко, О. Фортунатов, Л. Шлегер, П. Лесгафт, Л. Азаревич були переконані у тому, що позакласна і позашкільна виховна робота має відродити життя дитини в усій повноті. У 1919 р. відбувся 1-й Всеросійський з'їзд з питань позашкільного виховання і освіти. навчальні і позашкільні заклади орієнтувалися на культурно-просвітню, ідейну, політичну пропагандистську роботу. Народним домам і клубам відведено роль центрального середовища соціального життя молоді. за ініціативи Н. Крупської позакласна і позашкільна виховна робота організовувалася на засадах добровільності і колективної гри.

Наголосимо на тому, що позакласну роботу характеризують ознаки: спеціально організована, спільність педагогічних зусиль учителів і вихователів, спрямованість на творчість і поглиблене вивчення дисциплін, відбувається у позаурочний час, однак пов'язана з навчальним процесом. відмінність позакласної роботи від позашкільної полягає у тому, що позакласна робота зорганізується педагогічним колективом школи у позаурочний час. позашкільну роботу можуть здійснювати працівники позашкільних установ і закладів.

На підставі аналізу довідникової і навчальної педагогічної літератури визначено провідні завдання позакласної роботи з морального виховання, а саме: закріплення, збагачення та поглиблення знань норм і правил моральної поведінки, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці; розширення загального світогляду, формування в учнів моральної основи наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти, самовиховання; формування

інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Висновки. Отже, моральне виховання виступає як цілісний процес, що заданий природою людини, певною культурно-освітньою системою, культурними традиціями. Установлено, що сутність, предмет, функції морального виховання учнів шкіл відомства Міністерства народної освіти досліджуваного періоду залежали від виховного ідеалу, який існував в педагогічній думці, пропагувався представниками урядових відомств, громадськими і педагогічними діячами взаємозалежних інтегрованих напрямів.

Процесуально моральне виховання учнів шкіл відомства Міністерства народної освіти другої половини XIX – початку XX століття певною мірою ототожнювалося з розвитком розумових, вольових і почуттєвих сил дитини. Відбувалося через прилучення до норм і традицій родинного, громадського і державного буття, спонукання до самопізнання, самовизначення і добродійної діяльності. Виховним ідеалом визначався переважно образ Христа – Спасителя. Постулатами морального виховання були: постійний самоконтроль і самоаналіз власної поведінки, окремих вчинків, емоцій, почуттів і бажань, що забезпечувало духовне зростання, викорінення негативних рис, звичок, нахилів, формування сили волі, позитивних якостей характеру, ціннісних орієнтацій, християнського світогляду. Проголошувалося, що лише шляхом самопізнання людина може зрозуміти своє призначення у житті.

Перспективним напрямом дослідження проблеми визначено узагальнення практики позакласної виховної роботи наприкінці XIX – на початку XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мораль. Етика. Словник термінів [Електронний ресурс] : Режим відкритого доступу : <http://www.br.com.ua/referats/Culture/31674.htm> (09.09.2013)

2. Этика / Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб, 1904. – Т. ХLI –С. 147-164.
3. Дробницкий О.Г. Этика / Дробницкий О.Г., Иванов В.Г. / Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С.С.Аверинцев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. –С. 775-778.
4. Швейцер Альберт. Культура и этика / Швейцер Альберт. – М.: Прогресс, 1973. –С. 178.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 366 с.
6. Словник психолого-педагогічних термінів і понять (на допомогу працівнику сільської школи). – Тернопіль: ТОКІППО, 2001. – С. 123.
7. Российская педагогическая энциклопедия в двух томах. Том I (А-Л) / Председатель Научно-редакционного совета издательства А. М. Прохоров, Главный редактор В. Г. ПАНОВ, Заместители главного редактора: В. И. Бородулин, А. П. Горкин, А. А. Гусев, Н. М. Ланда. Главный редактор В. В. Давыдов – Москва : Научное издательство «БОЛЬШАЯ РОССИЙСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ», 1993. [Электронный ресурс] : Режим відкритого доступу : [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/russpenc/index.php (09.09.2013)]
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Терра, 1995. – С. 478.